

ПОШУКИ ДОСКОНАЛОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ДОМАШНЯ ШКОЛА

Л. П. Процай, В. М. Помогайбо

Здійснено аналіз доступних наукових інформаційних джерел щодо поширення домашньої шкільної освіти у світі. Досліджено сучасний стан розвитку домашньої школи у Польщі та Новій Зеландії. З'ясовано, що рівень розвитку домашньої шкільної освіти залежить від трьох основних чинників – досконалого освітнього законодавства, опікування державою цим напрямом загальної освіти та ініціативи зацікавлених батьків.

Ключові слова: інноваційне суспільство, система освіти, проблеми шкільної освіти, домашня школа, законодавство.

Процай Л. П., Помогайбо В. М. Поиски совершенного образования: домашняя школа

Осуществлен анализ доступных научных информационных источников, касающихся распространения домашнего школьного образования в мире. Исследовано современное состояние развития домашней школы в Польше и Новой Зеландии. Выяснено, что уровень развития домашнего школьного образования зависит от трех основных факторов – совершенного образовательного законодательства, государственной опеки этого направления общего образования и инициативы заинтересованных родителей.

Ключевые слова: инновационное общество, система образования, проблемы школьного образования, домашняя школа, законодательство.

Protsai L. P., Pomohaibo V. M. In Search of the Perfect Secondary Education: Home Schooling

This paper analyzes the available scientific informational sources for sharing of the home schooling in the world; studies the present condition of the home schooling in Poland and New Zealand; finds out that the level of the development of the home schooling depends on three conditions: perfect legacy in education, engaging in this trend the state and initiative of parents.

Keywords: innovative society, system of education, problems of the school education, home schooling, legacy.

Сучасне суспільство почало стрімко набувати нові якості та перетворюватися на суспільство нового типу – інноваційне. Найзначнішою ознакою інноваційного суспільства є постійний розвиток на основі творчості, яка спрямована на вирішення проблем трансформації людської цивілізації. Інноваційне суспільство можна визначити як суспільство, у якому «виробництво, впровадження і здатність до інновацій стає невід'ємною частиною культури, способом життя суспільства та розвитку його демократичних засад» [1, с. 39]. На цей час уже визначилося декілька країн (зокрема, США та Німеччина), громадяни яких фактично живуть саме в такому суспільстві.

Виявилося, що сучасна система освіти не є спроможною забезпечити потреби інноваційного суспільства. Насамперед це стосується шкільної освіти, у якій дедалі чіткіше простежуються серйозні недоліки: 1) уніфікований, знеособлювальний підхід до учнів, що не враховує їх індивідуальні здібності, уподобання, психічні особливості та вікові можливості; 2) переваженість навчальним матеріалом, яка не обґрунтована ні можливостями дитячого організму, ні доцільністю для подальшої освіти та професійної підготовки; 3) загальна для багатьох країн моральна деградація школярів (кримінал, статева розбещеність, наркоманія, вживання алкоголю, куріння, нецензурна

Процай Людмила Петрівна, доцент кафедри природничих і математичних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Помогайбо Валентин Михайлович, кандидат біологічних наук, доцент кафедри природничих і математичних дисциплін ПНПУ

лексика тощо) [2, с. 140–243; 3, с. 111–115; 4, с. 552–554].

Здійснюються пошуки нових, альтернативних технологій та форм шкільної освіти [5; 6; 7; 8]. У цій справі значну участь бере батьківська спільнота. Нині вирізняють 4 типи такої освіти: приватна школа, домашня (сімейна) школа, індивідуальне шкільне навчання та шкільний екстернат. Діти, які навчаються за альтернативними формами шкільної освіти (крім приватної), проходять регулярну атестацію в загальноосвітньому державному закладі, одержуючи відповідні документи – таблиці після закінчення навчального року та атестат після закінчення школи. Приватна школа є недержавним навчальним закладом, який має ліцензію з правом організувати навчально-виховний процес і видавати відповідні документи про освіту. Вона функціонує завдяки оплаті навчальних послуг учнями та на пожертви. Засновниками приватних шкіл можуть бути фізичні особи, установи місцевого самоврядування, благодійні та релігійні організації тощо.

Домашнє (сімейне) навчання організується за рішенням батьків та згодою адміністрації державної школи. При цьому заняття з дітьми здійснюють батьки й репетитори, які мають відповідну освіту. Ці викладачі укладають програму навчання, яку узгоджують з усіма контролюючими установами.

Шкільне індивідуальне навчання застосовується в разі незадовільного стану здоров'я дитини або її здатності прискорено закінчити школу. За таких умов дитина прикріплюється до певної школи, вчителі якої навчають її вдома. Ці вчителі повинні мати відповідну педагогічну освіту. За екстернатної форми шкільної освіти дитина прикріплена до певної школи, але навчається самостійно, надаючи в школу виконані завдання поетапного контролю та складаючи іспити. При цьому школа забезпечує екстерна підручниками й консультаціями [9; 10; 11].

Найбільш привабливою і поширеною є домашня шкільна освіта (англ. *homeschooling, home education*). Вона офіційно визнана у більшості країн світу, серед яких США, Канада, Великобританія, Франція, Австрія, Фінляндія, Норвегія, Польща, Росія, Австралія та ін. [12].

Найбільшого розвитку домашня шкільна освіта набула в США, про що свідчать досить численна література [5; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20] і періодичні видання, наприклад, журнал «Дослідник Домашньої Школи» («Home

School Researcher journal»), заснований у 1985 р. У США з 1990 р. функціонує Національний дослідний інститут домашньої освіти (National Home Education Research Institute), заснований відомим педагогом Брайаном Реєм, який є його президентом. Опитування довели, що принаймні третина американських батьків віддає перевагу домашній освіті порівняно з офіційною школою з низки причин: низький рівень викладання у школі, брак у дитини мотивації до навчання, моральна деградація школи (злочинність, наркоманія, статева розбещеність, сексуальні домагання з боку вчителів тощо) [12]. У США кількість дітей шкільного віку, які навчаються вдома, понад 2 млн, або майже 8 % загальної кількості американських школярів [21].

У США з 1983 р. функціонує Асоціація Правничого Захисту Домашньої Школи (Home School Legal Defense Association) – некомерційна адвокатська організація, яка надає моральну, юридичну та матеріальну допомогу батькам, активістам і місцевим організаціям щодо здійснення домашньої шкільної освіти в усіх країнах світу [22]. Матеріальна допомога надається через фонд Асоціації, який існує коштом пожертв, і призначена для придбання поліграфічного обладнання, засобів навчання та інших необхідних потреб [23].

Серед пострадянських країн домашня освіта має законодавчий статус у Росії [24; 25; 26]. Цікавою деталлю є те, що держава надає батькам кошти на навчання таких дітей у розмірі нормативної суми на одного учня державної школи [12]. Однак у Росії домашнє навчання сприймається як форма вимушеної освіти за станом здоров'я або через високі здібності дитини у навчанні. У решті випадків домашня освіта стикається із нерозумінням і навіть осудом, тому в Росії кількість дітей, які отримують загальну шкільну освіту вдома (екстернат, індивідуальне навчання та сімейна школа), досягає ледве 100 тис. (близько 0,7 % загальної кількості школярів), серед яких лише близько 4 тис. навчаються за принципами домашньої школи [27].

У Німеччині домашня освіта категорично заборонена. Усі діти зобов'язані відвідувати державну школу. У разі порушення законодавства з батьків стягується штраф до 5 000 євро. Заборонена домашня освіта також у Швеції, Китаї та Бразилії. Хоча домашня школа у Японії нелегальна, але на цей час там здобувають шкільну освіту вдома близько 100 тис. дітей [12].

Домашня освіта в Україні поки що не

отримала легального статусу, але наявні публікації науковців та педагогів свідчать про зростання інтересу громадськості до цього питання [10, 28].

Розгляньмо розвиток домашнього шкільного навчання в сусідній європейській країні Польщі. У цій державі до названого напрямку шкільної освіти спостерігається значна увага, про що свідчить зміст освітнього законодавства та значна кількість наукових публікацій, яка перевищує кілька десятків. Авторами їх є освітня, психологи, соціологи, юристи, історики, філософи, богослови та батьки.

Серед публікацій, присвячених домашній освіті, заслуговує на увагу монографія педагога з Університету ім. Адама Міцкевича у Познані, піонера домашнього навчання Марека Будаїчака «Домашня освіта», яка витримала два видання. Книгу присвячено педагогічним, соціальним та юридичним аспектам домашньої школи [29]. На цей час видано дві збірки статей: «Домашнє навчання польських дітей від XVIII до XX століття» (*Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku* [30]) та «Домашня освіта в Польщі. Теорія та практика» (*Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka* [31]), а також матеріали конференції «Домашня школа. Між свободою та обов'язком» (*Szkola domowa. Miedzy wolnoscia a obowiazkiem* [32]). У цих збірках презентовано низку ґрунтовних досліджень польської домашньої школи [33; 34; 35; 36; 37; 38; 39].

Для того, щоб краще зрозуміти події у Польщі стосовно домашнього навчання, необхідно ознайомитися із системою шкільної освіти в цій країні. Перш за все, варто зазначити, що Польща з 2004 р. є членом Європейського Союзу. Кількість її населення становить 38,5 млн осіб. За рівнем процвітання Польща перебуває на 31-му місці у світі (Норвегія, Швейцарія та Нова Зеландія займають відповідно 1-ше, 2-ге та 3-тє місця. Для порівняння: США – 10-те місце, Україна – 63-тє, Росія – 68-ме. Цей показник включає 8 категорій громадського добробуту – економіку, підприємництво, управління, освіту, охорону здоров'я, безпеку, особисту свободу та соціальний капітал [40]. За індексом освіти (0,82) Польща посідає 37-ме місце серед країн світу. Індекс освіти відображає рівень освіченості дорослого населення (дві третини значення) і комбінований показник загальної частки усіх, хто навчається (одна третина значення). Найвищий індекс освіти становить 1,00 і його нині має лише Нова Зеландія. США займають за цим показником 5-те місце (0,94), Україна – 31-ше (0,86), Росія – 49-те (0,78) [41].

Система польської освіти підпорядкована Міністерству національної освіти та Міністерству науки і вищої освіти. Останнім часом Польща досягла значних успіхів із точки зору участі молодих людей віком від 15 до 24 років у різних рівнях навчання всупереч глибокій децентралізації управління системою освіти. Більшість організаційних і фінансових шкільних проблем вирішують органи місцевого самоврядування. Дитячі садочки (*przedszkole*), початкова школа (*szkola podstawowa*) та молодша середня школа (*gimnazjum*) перебувають у віданні громад. Старші середні школи, навчання у яких не є обов'язковим, але які відвідує переважна більшість дітей у віковій групі 16–19/20 років, знаходяться під юрисдикцією повітових управ. Така система відповідальності місцевих органів влади за розвиток освіти стимулювала місцеві освітні амбіції, що, своєю чергою, сприяло вдосконаленню шкільної мережі [42].

Освітня система Польщі характеризується також постійним збільшенням тривалості обов'язкової шкільної освіти. Якщо на кінець 1990-х років вона становила 8 років, починаючи з 7-річного віку дитини, то у 2004 р. період обов'язкового навчання був подовженим ще на один рік обов'язкової дошкільної підготовки для 6-річних дітей. З вересня 2011 р. ця вимога вже стосується 5-річних дітей. На цей час обов'язкова освіта охоплює 1 рік дошкільної підготовки, 9 років початкової та молодшої середньої школи (гмназії), до досягнення 18-ти років навчання в старшій середній школі або в рамках професійної підготовки, яку пропонує роботодавець [42].

Офіційних даних про кількість польських дітей шкільного віку, які навчаються вдома, немає. Припускається, що їх наразі декілька сотень [43].

На початковому етапі впровадження у Польщі домашньої освіти виникали певні труднощі через ототожнювання двох понять – «обов'язкове навчання» та «обов'язкова присутність у школі («обов'язковість школи»)». Згідно з Конституцією Республіки Польща 1997 р., освіта до 18 років є обов'язковою з обов'язковою присутністю в школі, що повторювало положення Закону про польську шкільну освіту 1991 р., який чітко визначав, що обов'язкова присутність у школі починається з моменту настання навчального року, коли дитині виповнилося 7 років, продовжується під час навчання у молодшій середній школі та завершується в старшій середній школі або у працедавця. При цьому школа може бути державною чи приватною. Цей закон також наголошував, що, перш ніж прийти до школи, дитина повинна не

менше від 1-го року виховуватися в дитячому садочку [44].

Зауважмо, що Закон про польську шкільну освіту 1991 р. надавав дитині право з дозволу директора школи здобувати початкову шкільну освіту вдома з отриманням свідоцтва на підставі відповідних іспитів. Упродовж наступного десятиріччя цей параграф Закону під впливом реформування польської освіти зазнав деяких змін – тепер дозволяється закінчувати в домашніх умовах і молодшу середню школу (гімназію). Однак все ще не було чітко визначено процедуру отримання дозволу на домашню освіту. Такий дозвіл директор школи надавав винятково на власний розсуд і, звичайно, не на користь батьків та дитини [44].

Упродовж першого десятиліття після прийняття Закону про польську шкільну освіту кількість дітей, охоплених домашньою освітою, була мізерною. Тим не менше, історія домашньої освіти у Польщі того часу багата на судові процеси через брак у Законі визначеності стосовно надання директором школи дозволу на домашнє навчання. У цей час з'являються організовані групи активних батьків, зацікавлених у домашній освіті. Крім того, у Польщі набувають широкого поширення численні публікації на основі багатого зарубіжного досвіду домашнього навчання, переважно американського. У справі польської домашньої освіти на той час велике значення мали зусилля педагога-дослідника М. Будаїчака, про якого вже згадувалося вище і який спільно із своєю дружиною здійснив шкільне навчання своїх дітей в домашніх умовах та видав фундаментальну працю на цю тему [29].

Завдяки зусиллям прибічників домашньої шкільної освіти протягом 2007–2011 рр. поступово вирішувалися правові аспекти цієї справи. У 2009 р. Польським Сеймом були прийняті поправки до Закону про польську шкільну освіту, які спростили порядок отримання батьками дозволу на домашнє навчання дитини від директора школи і унеможливили його відмову без справді поважної причини. Крім того, такий дозвіл міг дати не лише директор школи в районі проживання дитини, а й іншої державної чи приватної школи. При цьому було також зменшено кількість необхідних довідок та документів. Дія цієї поправки була дещо загальмована іншою поправкою, яка зменшувала вік дитини для початку обов'язкової освіти з 7-ми до 6-ти років [44].

Польські фахівці домашньої освіти не були задоволені і цією редакцією Закону про польську шкільну освіту. Була поставлена під сумнів доцільність психо-

лого-педагогічної експертизи дитини перед наданням дозволу на домашнє навчання і зауважена невизначеність підстав для відмови директора школи чи дитячого садочка у дозволі на домашнє навчання [45]. Окремі фахівці виявилися більш радикальними у своїй критиці нових положень і стверджували, що поправки не усунули ключові недоліки чинних правил, зокрема, необхідність дозволу директора школи на домашнє навчання, а також нечіткі формулювання положення про необхідність батьків підпорядковуватися висновкам психолого-педагогічної експертизи та про неминучість відвідування щорічних екзаменів у визначений час [37]. Такі недоліки освітнього законодавства і далі примушували батьків часто звертатися до суду, щоб відстояти права дитини на здійснення шкільної освіти в домашніх умовах.

У подальші роки тривала законодавча робота стосовно домашньої освіти польських дітей. У 2014 р. Польський Сейм затвердив низку нових поправок до Закону про польську шкільну освіту 1991 р., згідно з якими батьки можуть подавати заяву на домашню освіту не до 31-го травня, як було раніше, а перед самим початком навчального року або у будь-який час протягом нього [44].

Нашу увагу привернула також Нова Зеландія – зовсім невелика острівна країна у південній частині Тихого океану, яка практично не має помітної ролі на політико-економічній шахівниці світу. Як було зауважено, вона має найвищий у світі індекс освіти, а за рівнем процвітання займає 3-тє місце. Кількість населення країни становить понад 4,52 млн осіб, із яких 0,76 млн (близько 17 %) – школярі, а отже, кожний 6-й новозеландець – школяр (для порівняння: школярем є кожний 6-й мешканець США, кожний 9-й поляк, 10-й росіянин, 11-й українець). У Новій Зеландії домашня освіта набула правовий статус в 1998 р.; відтоді уряд постійно приділяє їй ретельну увагу.

Домашнім навчанням активно опікується також Національна рада домашніх педагогів Нової Зеландії (The National Council of Home Educators New Zealand), яка не пов'язана з політикою чи релігією. Радою керує Виконавчий Комітет – група батьків, які навчають власних дітей у домашніх умовах. Роботу Ради регламентує Статут. Із моменту заснування Національна рада домашніх педагогів Нової Зеландії веде детальну щорічну статистику домашньої школи за статтю дітей, їх віком, етнічною приналежністю, територіальним розподілом тощо. Середньорічна кількість дітей, котрі навчаються вдома, – близько 5,5 тис., або 0,7 % загальної кількості школярів у

країні з досить незначною варіабельністю по роках. Серед домашніх школярів 83 % європейців. Решта – це діти – представники інших етнічних груп, із яких 7 % маорі – корінного населення Нової Зеландії. Невелика частка «домашніх школярів» у цій країні, порівняно із США (8 %), визначається, радше, високою якістю шкільної освіти та безпечним суспільним, а отже, шкільним кліматом, що цілком задовольняє батьків [46].

Наші дослідження доступної інформації стосовно домашнього шкільного навчання в низці країн засвідчили, що успіх цього напряму набуття загальної освіти визначається кількома чинниками, серед яких найважливішими є досконале шкільне законодавство, увага держави до домашньої освіти та активна воля зацікавлених батьків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кленко С. Ф. *Формування лідерської компетентності в школі : навчальний посібник-довідник* / С. Ф. Кленко, Л. В. Литвинюк. – Полтава : ПОІППО, 2012. – 270 с.
2. Базарный В. Ф. *Дитя человеческое. Психологическая развита и регресса* / В. Ф. Базарный. – М. : Пульс, 2009. – 328 с.
3. Richman Sh. *Separating School & State: How to Liberate America's Families* / Sh. Richman. – Virginia: The Future of Freedom Foundation, 1995. – 129 p.
4. Калабеков И. Г. *Российские реформы в цифрах и фактах* / И. Г. Калабеков. – М. : Русаки, 2010. – 832 с. [Обновляемая электронная версия 2014]. – Режим доступа : <http://refru.ru>
5. Lyman I. *Homeschooling: Back to the Future?* / I. Lyman. – Cato Policy Analysis. – 1998. – No. 294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-294.html>.
6. Ільченко В. Р. *Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти* / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз. – Київ-Полтава : ПОІПОПП, 1999. – 123 с.
7. Драйден Г. *Революція у навчанні* / Г. Драйден, Дж. Вос / пер. з англ. – Львів : Літопис, 2005. – 541 с.
8. Кови С. Р. *Лидер во мне: как школы и родители по всему миру помогают детям стать великими* / С. Р. Кови / пер. с англ. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2012. – 294 с.
9. Гончаренко С. *Український педагогічний словник* / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 366 с.
10. Рубан Л. *Альтернативні форми навчання в Україні (зарубіжний досвід)* / Л. Рубан // *Порівняльно-педагогічні студії*. – 2013. – № 2-3 (16-17). – С. 69-74.
11. Артерчук Т. *Домашня освіта* / Т. Артерчук // *Слово вчителю*. – 2014. – № 1 (27) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovovchitelyu.org/journal/nom27/domashnya-osvita-2/>.
12. Шумаєва С. *Навчання вдома як альтернатива формальній шкільній освіті: світовий вимір* / С. Шумаєва // *Порівняльно-педагогічні студії*. – 2011. – № 1 (7). – С. 103-110.
13. Holt J. *How Children Fail*. 2nd ed. / J. Holt. – New York : Pitman, 1982. – 298 p.
14. Lines P. M. *Homeschooling: Private Choices and Public Obligations* / P. M. Lines // U. S. Department of Education, Office of Educational Research and Improvement. – 1994. – 25 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patricialines.com/files/private%20choices.pdf>.
15. Ray B. D. *Home schooling: The Ameliorator of negative influences on learning* / B. D. Ray // *Peabody Journal of Education*. – 2000. – № 75(1&2). – P. 71-106.
16. Bauman K. J. *Home schooling in the United States: trends and characteristics* / K. J. Bauman // U. S. Census Bureau, Population Division, Education & Social Stratification Branch. 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.census.gov/population/www/documentation/twps0053/twps0053.html>.
17. Klicka Ch. J. *The Right to Home School: A Guide to the Law on Parents' Rights in Education*. 3rd ed. / Ch. J. Klicka. – USA : Carolina Academic Press, 2002. – 224 p.
18. Лещенко А. А. *Американський досвід домашнього виховання* / А. А. Лещенко // *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. – 2005. – № 24. – С. 240-243.
19. Якунина А. Н. *Семейное и домашнее образование в США: историко-социальный аспект* / А. Н. Якунина // *Человек и образование*. – 2009. – № 2 (19). – С. 142-147.
20. Hernandez B. *Homeschool in the USA*. – State Information / B. Hernandez. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://homeschooling.about.com/cs/support-groups/a/hsingusa.htm>.
21. Ray B. D. *Research facts on homeschooling* / B. D. Ray // Publication of National Home Education Research Institute (NHERI). – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nheri.org/ResearchFacts.pdf>.
22. Klicka Ch. J. *Homeschoolers Need Your Help in Germany and Other Countries* / Ch. J. Klicka. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.school-survival.net/blog/p/homeschoolers-need-your-help-in-germany-and-other-countries/609>.
23. Klicka Ch. *Homeschooling Around the World* / Ch. Klicka. – Practical Homeschooling. – 2001. – No. 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.home-school.com/Articles/homeschooling-around-the-world.php>.
24. Костикова Д. *Капитал с человеческим лицом* / Д. Костикова // *В мире науки*. – 2006. – № 10. – С. 58-63.
25. Староверова Т. И. *Домашнее образование в России* / Т. И. Староверова // *Педагогика*. – 2010. – № 7. – С. 84-91.
26. Парфентьев П. А. *Без школы. Юридический путеводитель по семейному образованию и экстернату* /

- П.А. Парфентьев. – М. : Ресурс, 2011. – 352 с.
27. Абаева Г. Домашнее обучение в России, Украине, Белоруси: статистика и география / Г. Абаева. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://flyuta-ma.info/kids/domashnee-obuchenie-2/>.
28. Богданов В. Домашня освіта в Україні / В. Богданов. – 2007. – 9 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imidg.ucoz.ua/tgl/domash_osvita.doc.
29. Budajczak M. Edukacja domowa. Zie wyd. / M. Budajczak. – Gdansk : Gdanskie Wydawnictwo Psychologiczne. – 2004. – 160 s.
30. Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku / Red. K. Ja-kubiak, A. Winiarz. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2004. – 368 s.
31. Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka / Red. M. i P. Zakrzewscy. – Warszawa : OWP «Adam», 2009. – 494 s.
32. Szkoła domowa. Miedzy wolnoscia a obowiazkiem. – Warszawa : Instytut Sobieskiego, 2011. – 72 s.
33. Budajczak M. Historyczne «wymiary» edukacji domowej / M. Budajczak // Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2004. – S. 349–358.
34. Chlodna I. Homeschooling – szansa czy zagrożenie? / I. Chlodna // Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka. – Warszawa : Adam, 2009. – S. 105–118.
35. Polak-Palkiewicz E. Nauczanie i wychowanie domowe – relikt czy przyszłość? / E. Polak-Palkiewicz // Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka. – Warszawa : Adam, 2009. – S. 303–350.
36. Sliwerski B. O pewnej okolicznosci zmian prawnych dla potrzeb ruchu edukatorow domowych w Polsce / B. Sliwerski // Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka. – Warszawa : Adam, 2009. – S. 361–374.
37. Polaszek A. Edukacja domowa w swietle obowiazujacych przepisow / A. Polaszek // Szkoła domowa. Miedzy wolnoscia a obowiazkiem. – Warszawa : Instytut Sobieskiego, 2011. – S. 61–68.
38. Piskorski J. Przymus szkolny czy prawo do edukacji / J. Piskorski // Szkoła domowa. Miedzy wolnoscia a obowiazkiem. – Warszawa : Instytut Sobieskiego, 2011. – S. 53–60.
39. Ray B. D. Historia, rozwój i filozofia edukacji domowej / B. D. Ray // Szkoła domowa. Miedzy wolnoscia a obowiazkiem. – Warszawa : Instytut Sobieskiego, 2011. – S. 19–26.
40. Рейтинг стран мира по уровню процветания // Центр гуманитарных технологий. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info>.
41. Рейтинг стран мира по уровню образования // Центр гуманитарных технологий. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>.
42. Система освіти Польщі: інформаційна довідка // Офіційний веб-сайт Міжнародного відділу ЦК Профспілки працівників освіти і науки України. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pop.org.ua/international/2895-sistema-osviti-polsh-hi-informacijnij-zriz.html>.
43. Konowrocka D. Najczęściej zadawane pytania dotyczące edukacji domowej / D. Konowrocka // Stowarzyszenie Edukacji w Rodzinie. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.edukacjadomowa.pl/faq2.html>.
44. Paciorkowski Sz. Homeschooling in Poland? Legal status and arguments used in polish debate over home education / Sz. Paciorkowski // Social Transformations in Contemporary Society. Proceedings of an annual international conference for young researchers. – 2014 (2). – P. 153–162.
45. Zielinska A. Aspekty prawne nauczania domowego / A. Zielinska // Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka. – Warszawa : OWP «Adam», 2009. – S. 475–490.
46. The National Council of Home Educators New Zealand. [Official web-site] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nchenz.org.nz/>.

Цитувати: Процай Л. П. Пошуки досконалої загальної освіти: домашня школа / Л. П. Процай, В. М. Помогайбо // Постметодика. – 2015. – № 4. – С. 29–34.

© Л. П. Процай, В. М. Помогайбо, 2015. Стаття надійшла в редакцію 10.10.2015 ■